

DİN - MİTOLOJİ İLİŞKİSİ

Ali Rafet ÖZKAN (*)

ÖZET

Din, insanlık tarihi kadar eski bir kurumdur. Zira o, insanla birlikte başlamıştır. Mitolojinin tarihini de insanlık tarihi kadar eskilere götürmek mümkündür. Çünkü mitolojiler tamamen insan ürünüdür ve onlar her türlü insanî ihtiyaçlar karşısında insan düşüncesinin bir çözüm yolu olmuştur. İnançla alakalı olan mitolojiler, dinlerin yorumlanması veya insanın somutlaştırma ihtiyacından dolayı dinin soyut taraflarının daha anlaşılır hale getirme çabalarının neticesinde teşekkül etmiştir. Bundan dolayı çok eski zamanlardan beridir mitoloji, dinin insan boyutlu algılanışı ve açıklayıcısı olmuştur. Öyle ki, bu insanî tasavvurlar, bilhassa Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarının içine nüfuz etmiş ve onların içinde zengin bir mitolojik malzeme oluşturmuştur. Kur'an açısından böyle bir tahrifat söz konusu olmamasına karşın, halkın İslâm'ı algılamasında, halk inançlarında pek çok mitolojik unsur yerini almıştır. Gerek geçmişte ve gerekse günümüzde din ile mitoloji arasında sıkı bir ilişki sürekli var olagelmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Mitoloji, Ritüel, Menşe, Tanrı

Relations Between Religion And Mythology

ABSTRACT

Religion is an institution as old as the humanity itself. Indeed, the inception of religions is simultaneous with that of humanity. Mythology can also be traced back to the emergence of humanity, since mythologies are products of men, providing them with solutions to all kinds of human needs through imagination. Mythologies are related to beliefs, and formed as a consequence of attempts at clarifying the abstract qualities of religions due to the man's need to interpret and concretize religions. Therefore, mythology has become human devices for perceiving and explaining religions since ancient times. Indeed, these human imaginations have penetrated into the content of Jewish and Christian holy books and formed a rich mythological material. Although such alterations are not in question with regard to Koran, there are many mythological elements in the popular perception of Islam and popular beliefs. There were and are close relations between religion and mythology.

Key Words: Religion, Mythology, Ritual, Origin, God.

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(e-mail: arozk@atanuni.edu.tr)

Din

Din, insanla başlamış, insanla varlığını devam ettirmiş ve insan var oldukça yaşayacak olan bir kurumdur. İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, dinî inançlardan yoksun bir topluma rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla dinin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Öyle ki, M. Eliade, insanı tarihî bir varlık olarak kabul etmekte ve tarihî olması hasebiyle onun dinî bir varlık olduğunu iddia etmektedir¹.

Dinin nasıl başladığı hususuna gelince, kutsal kitapların verdiği bilgilerin dışında, bu kurumun nasıl başladığını ortaya koyacak bir belge yoktur. Her ne kadar dinin menşei hakkında sosyolojik, psikolojik, antropolojik, etnolojik vs. perspektifli açıklamalar yapılsa da, bilimsel yollarla bunu belirlemek de mümkün değildir. Ancak insanın olduğu yerde dinin var olduğu bilinen bir gerçektir. Çünkü tarih boyunca din, insan hayatının her alanına yayılmış ve onun ayrılmaz bir vasfı olmuştur. Bunun için insan hayatı ve insanlık tarihini anlamak, dini anlamakla bir tutulmuştur². İlahî dinler, bütün kainatı ve insanı yaratan ve insanlara bu dünyada uymaları gereken kuralları yani dinleri verenin Allah olduğunu bildirmektedir. Bu inancı göre dinin kökü ilâhîdir. Mitolojiler de kaynağını dinden almakla beraber, insanî unsurlarla zenginleştirilmiştir. Böylece mitoloji, dinî kültür alanında yerini almıştır. Yani mitolojiyi insan üretmiştir.

Mitoloji

İnsanın düş gücünün bir ürünü olduğu kanaatinden hareketle gerek geçmişte, gerekse günümüzde insanlığın büyük dinleri tarafından mitolojiler, hayal ürünü, uydurma, yalan ve yanlış şeyler olarak düşünülmüş ve bu düşünceden hareketle onlara saldırılmış, eleştirilmiş ve bastırılmaya çalışılmıştır. Aslında bu eleştirilerin ana sebebi mitin kendi doğasıdır. Oysa karşılaştırmalı dinler tarihi perspektifiyle mütalaa edildiğinde bütün mitolojilerde, kabul edilmesi imkansız olan pek çok şeyin yanı sıra, ilâhî sayılabilecek unsurların varlığı da dikkat çekmektedir. Kaldı ki bir çok bilim adamı mitolojiyi “ilâhî öykü”³ olarak kabul etmektedir. Öyleyse, mitolojileri deli saçması, uydurma masallar olarak algılamak ve reddetmek yerine onları, ortaya çıktıkları düşünce ve kültür evreni içinde anlamaya çalışmak daha insafli bir tutum olacaktır. Konu başlığımızı “Din-Mitoloji İlişkisi” şeklinde belirledik. Çünkü bütün dinlerde mitolojik unsurların varlığı inkar edilmez bir realitedir. Her mitolojinin de şu veya bu şekilde dinî uzantısı bulunmaktadır. Kısacası buradaki esas amacımız, “mitosun gerçek olup olmadığı” değil, “onunla ne yapılmak istendiği” sorusunun cevabını aramak şeklinde özetlenebilir. Çünkü bilim adamlarının mitoloji ile masal arasında genellikle yaptıkları ayırım, edebî ölçüte dayanmaktadır. Yapılmakta olan bir başka ayırım, “mitos” ile “tarihsel gerçekler” arasında olup,

1) Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev. Mehmet Aydın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. IX.

2) Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., 2. Baskı, Ankara 1993, s. 27.

3) Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Fırat, İstanbul 1993, s.13.

bu ayırım, mitos niteliği taşıyan herhangi bir şeyin inanılmaya değer olmadığı gibi bir düşünceye dayanmaktadır. Bu çalışmada ne edebî ölçüt ne de tarihsellik ölçütü kullanılmıştır. Bunların yerine "işlev" ölçütü benimsenmiştir. Bu ölçüte göre mitoslar; "ritüel mitosları", "orijin mitosları", "kült mitosları", "prestij mitosları" ve "eskatoloji mitosları" olmak üzere beş kısma ayrılmaktadır⁴. Bu mitos türlerinin tamamı doğrudan dinî mitosları ihtiva etmektedir.

Mitolojinin dinî boyutunu incelemeye geçmeden önce mitoloji kelimesinin ne olduğunu belirlemekte ve sınırlarını çizmekte yarar vardır. Mitoloji, Yunanca "mythos" ve "logos" kelimelerinin birleşiminden ortaya çıkan bir terimdir. "Mythos", *masal, öykü, efsane* anlamına gelirken, "logos" da *söz* ve *bilim* anlamına gelmektedir. İki farklı sözcüğün birleşiminden oluşan mitoloji sözü, iki manada kullanılmaktadır: Bunlardan ilki, geçmişten günümüze kadar gelmiş olan bütün mitleri içine alan ve onları belli tarzda araştıran bilimsel bir disiplindir. İkincisi ise, mitlerin tamamına verilen isimdir⁵. "Hikaye, anlatı" anlamına gelen mitin, ne olduğu ve bunun efsane, masal, hikaye, kıssa ve tarihsel gerçek olaydan farkı, öteden beri din bilimcileri, etnologlar, antropologlar, sosyologlar ve benzeri çeşitli bilim adamlarının üzerinde durdukları bir konu olagelmıştır. Farklı bakış açısına göre mitosun tanımı yapılmakla birlikte genellikle onun bütün bilgilerin kabul edeceği ve aynı zamanda uzman olmayanlara da yabancı gelmeyecek bir mit tanımı bulmak güçtür. Zaten tüm arkaik ve geleneksel toplumlardaki mitlerin bütün tür ve işlevlerini içerebilecek tek bir tanım bulmak imkansızdır. Mit, çok sayıda ve bir birini bütünler nitelikteki bakış açılarına göre ele alınıp yorumlana bilen son derece karmaşık bir kültür gerçekliğidir⁶. Bu durum mitosların algılanışı, anlatılışı ve bireysel ve toplumsal yapıdaki fonksiyonu açısından toplumdan topluma farklı tezahürlerin söz konusu olmasındandır.

Eflatun'dan, Fontenelle'den, Schilling ve Bultmann'a kadar felsefeciler ve ilahiyatçılar, mitolojinin bir çok tarifini yapmışlardır. Fakat bunların hepsinin müşterek yanı, Yunan mitolojisine dayanmış olmalarıdır⁷. Bu dinler tarihi açısından kabul edilir bir durum değildir. Zira dünyadaki bütün kültürlerin mitolojisi mevcuttur. Ksenophanes ile Theagenes'ten Philon ile Augustinius'a kadar yapılan yorumlama; mitolojinin, bir toplumun belleğine emanet ettiği hikâyeler toplamını ayrıcalıklı konu olarak ele alan bir disiplin olduğu şeklindedir⁸. Ayrıca mitosun ne olduğunu ifade etmeye çalışan akımlar da kendi genel temayüllerini tanımlarına yansıtmışlardır: Alman "Doğa Mitoloji" ekolü, mitosun doğa olaylarının alegorik anlatımı olduğunu ifade ederken, "Tarihsel" ekol -özellikle de

4) Mitos Türleri hakkında geniş bilgi için bkz. S. H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevî Hristiyan Mitosları*, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s. 10-15.

5) Bkz. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul 1984, s. 5-6, Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 51-52.

6) Mircae Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.12-13.

7) Bkz. Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, s. 77.

8) *Mitolojiler Sözlüğü*, Yöneten Yves Bonnefoy, Türkçe Yayına Hazırlayan Levent Yılmaz, Ankara 2000, II, 795.

Andrew Lang-, mitosun tarihsel olaylara ilişkin anlamların kutsal anlatısı olduğunu söylemektedir. "Psikanalist" ekol ise, mitosun gündüz görülmekte olan düşlerden başka bir şey olmadığını iddia etmektedir. Diğer yandan Malinowski gibi antropologlar, "onun toplumsal gereksinimlere ve isteklere dayalı, dahası pratik gereksinimlere yardım eden, dinsel ihtiyaçları ve ahlâksal özelemleri derinden doyurmaya yönelik eski bir gerçekliğin yeniden anlatılması"⁹ olduğunu vurgulamaktadır. Mircea Eliade ise, Malinowski'ye paralel olarak mitosun, mitolojik zamanda olmuş bitmiş bir olayı anlatmakta olan "kutsal bir öykü"¹⁰ olduğunu ifade etmektedir.

En kapsamlı tanımı şu şekilde yapmak mümkündür: Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, "başlangıçtaki" masallara özgü zamanlarda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğa üstü varlıkların başarıları sayesinde, ister isteksiz olarak bütün gerçeklik, yani kozmos olsun, isterse onun yalnız bir parçası olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Demek ki mit, bir "yaratılış"ın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığı, nasıl var olmaya başladığını anlatır¹¹. Bundan dolayı mit, -gerçek şeylerin nasıl var olduğunu anlattığı için- hakiki bir hikaye olarak görülmektedir.

Bazı araştırmacılara göre ise, mitoloji söz konusu kavimlere ait "kutsal tarih" gibi bir şeyi oluşturmaz veya hakikatin tamamını açıklayarak çelişkilerini haklı çıkarmaz. Aktardığı süreci destansı üslupla bir biri ardına sıralarken aynı zamanda bir hiyerarşiyi de açığa vurur. Genel olarak, bütün mitlerin herhangi bir şeyin nasıl var olduğunu anlattığı söylenebilir: Dünya, insan, bir hayvan türü, bir toplumsal kurum, vb. ama dünyanın yaratılışı her şeyden önce geldiği için, kozmogoninin özel bir saygınlığı vardır. Çünkü kozmogoni miti, bütün yaratılış mitlerine kaynaklık görevi görür¹². Bundan dolayı mitoloji gerçek şeylerin nasıl var olduğunu -akla yatkın olmayan usulde de olsa- anlattığı için hakiki hikaye olarak görülür. Çünkü mitler, dünyanın, insanın ve yaşamın, doğaüstü bir kökeni ve tarihi olduğunu; bu tarihin anlamlı değerli ve ibret alınacak olaylarla dolu bulunduğunu ortaya koyar. Ancak tarihin işlevi, geçmiş toplulukların davranışlarını olabildiğince doğrulukla ortaya çıkarıp, kaydetmek şeklinde kabul edilmektedir. Buna mukabil mitosun işlevi ise, sadece bilgi değil eylem, topluluğun doğrudan doğruya varlığını sürdürmesi için asal önem taşıyan bir eylem olarak da değerlendirilmektedir¹³.

Mitosların Özellikleri

Mitosun ne olduğuna ilişkin tüm bu farklı bakış açıları bir tarafa, mitolojinin ilgi alanına giren mitosların yapısında görülen üç temel özellik dikkati çekmektedir. Öncelikle mitoslar kutsalı, metafizik alemleri anlamaya ve algulamaya yöneliktir. İnsanlar mitoslarla tecrübe dünyasına egemen olmakla birlikte onun dışında olan kutsalları; tanrısal varlık-

9) B. Malinowski, *İlkel Toplum*, çev. H. Portakal, Ankara 1998, s. 98-101,103.

10) Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.13; a.mlf., *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, s. 81.

11) Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s. 13.

12) *Mitolojiler Sözlüğü*, c. 2, s. 783.

13) Bkz. Hooke, a.g.e., s. 11.

ları, varlığı kabullenilen ruhu, hayalet ve benzeri doğaüstü varlıkları, metafizik yapıdaki çeşitli üstün değer ve ilkeleri, ilâhî alem ya da alemleri algılamaya yönelik temayüllerini ifade ederler. Örneğin Sümer mitolojisinde, tanrılar panteonuna ilişkin tasavvurlar işlenmektedir: Tanrıların var oluşları, nasıl ve nerede yaşadıkları, birbirleriyle ilişkileri, doğal alem ve insanlara yaklaşımları, savaş ve barış yaşantıları ve aralarındaki güç dengesinin teşekkülü teferruatlı bir şekilde anlatılmaktadır. İşte mitoslar tüm bu konularda mezkur halkların anlayışlarını yansıtan kaynak olarak görülebilir¹⁴. Eski Yunan ve Roma mitolojisinde de, benzeri konuların yanı sıra yarı tanrısal varlıklar güç ve kuvvet sahibi kahramanlar, savaşçılar ve ata ruhları da tasvir edilmekte, bunlara ilişkin inanç ve düşünceler yer almaktadır. Bu yönüyle mitoslar hitap ettiği kitleye tanrılar ve yarı tanrısal varlıklara ilişkin kutsal bir tarih sunmakta, metafizik aleme ilişkin sınırları ifşa edici bir görev üstlenmektedir¹⁵. Nitekim Hıristiyanlığa göre Tanrı (Baba) hiçbir şekilde görülmez, ancak o, oğul İsa vasıtasıyla insanlar arasında görünür olmuştur¹⁶. Öyle ki Tanrı, tıpkı Yunan mitolojisindeki gibi insanlar arasında yaşamış ve onlara karışmıştır. Ancak İsa Mesih giderek, Sümer Mitolojisindeki hava Tanrısı *Enlil*'in, babası gök Tanrısı *An*'dan daha güçlü hale gelişi ve Babillilerin Tanrısı *Marduk*'un, babası su Tanrısı *Enki*'den daha güçlü oluşu gibi güç kazanmıştır. Yani Hıristiyan inancına göre İsa, Babasından daha güçlü bir konuma sahip olmuştur¹⁷. Hinduizmde de Tanrı *Vişnu*'nun, karanlık ve ahlâkî çöküş dönemlerinde "avatarlarıyla" yani insan ve hayvan şekline bürünerek insanların arasında yaşadığı bilinmektedir¹⁸. Böylece Hinduizmde de Tanrı, ihtiyaç durumlarında insanlar arasına karışmakta ve onların ihtiyaçlarını efsanevi kral "Krişna" suretine bürünerek karşılamaktadır. *Vişnu*'nun da duruma göre Tanrı *Brahma*'dan daha önemli sayıldığı zamanlar olmaktadır¹⁹. Mitolojilerde tanrıların somutlaştırılması, bizce farklı kültürlerdeki ortak noktayı oluşturmaktadır. Çünkü somutlaştırma, soyut şeylere nazaran daha fazla inanma imkanı vermektedir. Sözelimi eski Arap putperestliği buna örnek olarak gösterilebilir. Kur'an'ın ifadesine göre; Allah'ın varlığına inanan Araplar, Allah'ın onlar için soyut olmasından olsa gerek, ona ulaştıracak "Lat", "Menat" ve "Uzza" gibi somut elçiler²⁰ icat etmişlerdir.

Kişinin çevresini tanımaya, maddi alemi ve günlük yaşantıda cereyan eden olayları algılayıp bunların kökeninin, neden ve nasıllığının bilinmesine yardımcı olmak, mitos-

14) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 61-141, 153-173.

15) Eliade, *Das Heilige und das Profane*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1984, s. 95.

16) Bkz. Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 255.

17) Krş. Kramer, *a.g.e.*, s.141.

18) Bkz. Kim Knott, *Hinduizmin ABC'si*, Çev. Medet Yolal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 84-86.

19) Tanrı *Vişnu*'nun Kral *Krişna* suretine hululü, Mahabharata Destanı içinde yer almasına rağmen ayrı bir kendi başına ayrı bir birim oluşturan "Bagavad Gita" da bütün yönleriyle anlatılmaktadır. (*Bagavad Gita*, Çev. Sevdâ Çalık, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 17-102.)

20) Bkz. Necm, 53/19.

ların ikinci özelliği kabul edilmektedir. Doğum, ölüm, hastalık, iyilik ve kötülük ve benzeri durumlar insanın etrafında yaşayan güncel hadiselerdir. Ayrıca çeşitli doğal olaylar insanın günlük yaşantısında önemli bir yer tutmaktadır. İşte insan, karşı karşıya kaldığı durumları, doğal olayları ve bunların sebeplerini mitoslarla ifade etmeye çalışmakta, böylelikle içinde yaşadığı çevreye ilişkin bilinmeyenleri izah etmektedir. Bu çerçevede mitoslar, insanın tecrübe ettiği çeşitli doğal olayların prototiplerinin metafizik alemde mevcut olduğunu ifade ederek metafizik alemle maddi alem arasında bir irtibat kurmaktadır. Örneğin çeşitli mitoslarda yağmurun yağması, tanrılar panteonundaki kavga ve çekişmeler nedeniyle sevdiği yeryüzü tanrıçasından ayrılmak zorunda kalan gökyüzü tanrısının ağlamasıyla; gök gürlemesi, şimşek ve yıldırım çeşitli tanrıların öfkesiyle; ilkbahar ve sonbahar, tanrılar alemindeki bitki tanrısının öldürülüp tekrar dirilişiyle; kuraklık ve bolluk tanrılar alemindeki kavga, çekişme, savaş ve barış ortamıyla ilişkili görülmektedir. Aynı şekilde yeryüzünde insanın karşı karşıya kaldığı kavga, öfke, intikam, aşk, ihtiras, merhamet, sevgi ve benzeri bütün nitelikler, tanrısal varlıkların metafizik alemdeki çeşitli davranışlarıyla izah edilmektedir²¹. Bütün bunlar işlev mitosunun toplum hayatındaki önemini ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere soyut olguların müşahhaslaştırılması, onların kolay anlaşılabilirliklerini ve anlaşılabilirliklerini de sağlamaktadır. Bilim ve teknolojinin geliştiği dönemlerde insanlar, yağmurun yağışı, göğün gürleyişi vs. gibi tabiat olaylarının sebebinin daha iyi bilmektedir. Yani günümüzde bu tür mitoslar işlevini kaybetmiş durumdadır. Ancak sevgi, aşk, merhamet, barış, öfke gibi niteliklerle ilgili mitolojik mülâhazalar hala önemini korumaktadır. Çünkü bunlar kaynağını tanrıdan almaktadır. Mesela Hıristiyan teolojisine göre Tanrı'nın özü sevgidir. Oğul İsa da bu sevginin bir tezahürü olarak insan suretine bürünmüş ve insanlığın içinde bulunduğu aslı suç boyunduruğunu kırmıştır²². Yeni Ahit'te bu konuda şöyle denmektedir: " Zira Allah Dünyayı öyle sevdi ki, biricik oğlunu verdi; ta ki, ona iman eden her kişi helak olmasın, ancak ebedi hayatı olsun"²³.

Mitosların üçüncü temel özelliği, insanın çeşitli beklentilerine, istek ve arzularına cevap vermesi, bunları tatmin edici bir nitelik taşımasıdır. Bu yönüyle mitosların, bir taraftan insanların güncel yaşantılarındaki davranış biçimlerini, geleneksel değerlerini, ritüellerini ve sosyal yapılarını haklı gerekçelere oturtma görevini üstlenirken, diğer taraftan kişinin ölümsüzlük, kötülüğün son bulması, mutlak huzur, barış ve refahın sağlanması gibi arzu ve isteklerinin ifade edilmesini sağlamaktadır. Örneğin eski Mezopotamya mitolojisinde, yeni yıl festivalinden (Akitu) kurban törenine kadar Asur ve Babillilerin bütün ritüellerinin prototiplerini bulmak mümkündür²⁴.

21) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Samsun 1998, S. 26-29.

22) *Seventh-day Adventists Believe...A Biblical Exposition of 27 Fundamental Doctrines*, Ministerial Association General Conference of Seventh-day Adventists, Review and Herald Association, Hagerstown, Maryland 1998, s. 18.

23) *Yeni Ahit*, Yuhanna 3.16.

24) Bkz. Gündüz, *a.ge.*, s. 27;Hooke, *a.ge.*, s. 21-65.

Şimdi de mitos çeşitlerini ele almakta yarar vardır. Ancak bu araştırmanın sınırlarını aşması ve çok geniş kapsamlı olması sebebiyle, burada bütün mitos çeşitleri yerine, konumuzu örnekleme ve maksadımıza ulaştıracağını düşündüğümüz menşe ve ritüel olmak üzere iki mitos çeşidini ele almak istiyoruz.

Menşe Mitosları

Menşe mitosları, bir yandan alemin, tanrıların ve insanların menşeyini ve varoluşunu (kozmogoni, antropogoni ve teogoni) konu edinirken diğer taraftan bir kişi, grup, toplum, gelenek, isim ya da nesnenin menşeyine ilişkin açıklama getirmeyi hedefler²⁵.

Biz burada konuyu hem sıkıcı ve bıktırıcı bir duruma sokmamak hem de mitosları güncelleyebilmek için sadece mabet, şehir ve mekanların menşeyine temas etmekle sınırlamak istiyoruz. Köken mitosuna göre mabet ve mekanlar da modellerini göksel alemden almaktadırlar. Semavi bir Kudüs, kentlerin insanlar tarafından kurulmadan önce Tanrı tarafından yaratılmıştır. Göklerdeki Yeruşalim tüm İsrail peygamberlerinin esin kaynağı olmuştur²⁶. Tanrı Hezekiel'e Yeruşalimi göstermek için onu vecd haline sokup yüksek bir dağa götürür. Göksel Yeruşalim'in en güzel tasviri Vahiy Kitabı'nda bulunur: "ve kutsal kenti Tanrı gökten gönderdiği, kocası için süslenmiş bir geline benzeyen Yeni Kudüs'ü gördüm"²⁷. İslâm kültüründe de benzeri bir şekilde Kabe'nin, cennetteki "Beyti'l Ma'mur"un yeryüzündeki izdüşümü olduğuna inanılmaktadır.

Hindistan'da da aynı teoriyi görürüz. Hint kraliyet kentleri, hatta modern kentleri altın çağda (in illo tempore) evrenin hakiminin ikamet ettiği mitsel semavi kent modeline göre kurulmuştur. Kral da tıpkı evrenin hakimi gibi, altın çağı yeniden canlandırmaya, mükemmel yönetimi o anın gerçekliği kılmaya çabalar. Yine Seylan'daki "Sirigaya" saray kalesi, göksel kent "Alakamanda" model alınarak kurulmuştur. Demek ki bizleri çevreleyen dünyanın, turmanılan dağların, meskun ve işlenmiş bölgelerin, üzerinde yolculuk yapılan nehirlerin, kentlerin ve tapınakların birer dünya dışı arketipleri vardır²⁸. Vurgulamak istediğimiz bizi çevreleyen, insan eliyle medenileştirilmiş dünyanın ona model teşkil eden dünya üstü prototip dışında hiçbir gerçekliğe sahip olmadığı olgusudur. Göksel modelleri olan sadece kent ve tapınaklar değildir; yerleşilen bütün bölgeler, orayı sulayan ırmaklar, ona yiyecek veren topraklar vb. için de aynı şey geçerlidir. Seyhun-Ceyhun, Seyhan-Ceyhan ve Dicle-Fırat Irmakları cennetteki arketiplerinin izdüşümüdürler. Erzurum'da "Dumlu Baba" olarak bilinen ve büyük önem verilen ziyaretgâh, Fırat Irmağı'nın doğduğu yere verilen isimdir. İnanışa göre "Dumlu Baba" isimli olmuş

25) Gündüz, a.g.e., s. 29.

26) *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrut ve İncil)*, İbranî, Kildanî ve Yunanî Dillerden Son Tashih Edilmiş Tercümedir, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1991, *Eski Ahit*, İşıya 59:11, Hezekiel 60.

27) *Yeni Ahit*, Vahiy 21:2.

28) Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, Ankara 1994, s. 23.

zat, müritleriyle birlikte Fırat'ın doğduğu yere giderler. Hoca, talebelerine suyun yerden mi kaynakıldığını, yoksa gökten mi döküldüğünü sorar. Müritler de suyun yerden kaynakıldığını söyler. Bunun üzerine "Dumlu Baba", ırmağın cennetten geldiğini göstermek için su bakracını göğe doğru tutar ve su doldurur. Oradakilere bu sudan vererek içmelerini sağlar. Böylece herkes Fırat'ın Cennet'ten geldiğine tanıklık eder, ancak "Dumlu Baba" dahil olmak üzere suyu içen herkes oracıkta ölür ve o gün bu gündür burası ziyaret yeri olur. Yine Kırgız mitolojisine göre; Tanrı dünyayı yarattığında ülkeleri çeşitli milletlere taksim etmiştir. Kırgızistan'ı Kırgızlara teklif etmiş, ancak Kırgızlar bunu kabul etmemiştir. Ancak daha sonra akılları başlarına geldiğinden temsilcilerini tanrı huzuruna göndererek, Kırgızistan'ı istediklerini bildirirler. Tanrı üzgün olduğunu çünkü bu toprakları kendisine ayırdığını söyler. Israrlar karşısında dayanamayan Tanrı, kendisi için ayırdığı bu nadide yeri tekrar Kırgızlara vermiştir. Böylece Kırgızlar bu kutsal mekanı yurt edinmiştir²⁹. Bu ve benzeri anlatılar, bize mekanların da Tanrı katında kutsal olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Portekizliler, keşif ve fethettikleri topraklara İsa Mesih'in adıyla el koyuyorlardı. Haçın dikilişi bir hakılaştırmaya, yeni ülkenin kutsallaşmasına "yeni bir doğum" a eşdeğeri. Ve bu şekilde vaftizci yaratılış eylemi tekrarlanıyordu. İngiliz denizcilerde yeni fethedilen toprakları kraliçe adına sahipleniyordu. Yerleşim yada *Lebensraum* olarak kullanım amacıyla işgal edilen her bölge ilk olarak kaostan kosmoza dönüştürülür. Yani ayının etkisiyle onu gerçek kılan bir biçime dönüştürülür³⁰. Benzeri bir şekilde Osmanlı akıncıları da, yeni yerleri ve ülkeleri yayılmacılık için değil, "ilayı kelimetullah"ı bütün insanlığa iletmek için fethettiklerini söylüyorlardı. Böylece fetih, meşru temeller üzerine bina edilmekteydi. Mitolojinin gerçekliği bir yana, insanoğlunun istek, arzu ve temayülüne bağlı olarak şekillenmesiyle "misyonerlik" veya "işgalciliği" meşrulaştırmaya da hizmet ettiği görülmektedir.

Ritüel Mitosları

Nil ve Dicle-Fırat vadilerinde, tarımsal temellere dayanan oldukça gelişmiş kent uygarlıklarının yaşandığı Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinden ilkel hayat tarzını yaşayan toplumlara varıncaya kadar pek çok toplumda ritüel mitosları görülmektedir. Aynı zamanda bu ritüel mitosları, her toplumda yaşamsal bir değer de taşımaktadır. Çünkü ritüelin asal bir ögesi olarak mitos, topluluğun varlığının bağımlı olduğu koşulların yaratılmasına yardımcı olduğu düşünülmektedir³¹.

Kozmogoniler sayesinde topluluğun her üyesi, çatışma ve birleşmelerinin, yaratılış başkalaşımını belirleyen enerjilerin etkin tanıkları olurlar. Her zaman yapılan arkaik kutlamaların ortasında bulunan imge, tüm heyecansal yoğunluğunu hâlâ duyabildiğimiz

29) Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 167-168.

30) Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, s. 25.

31) Hooke, *a.g.e.*, s. 11.

bir imgedir. Bu imge kurban imgesidir. Bu kurban izlediği doğal yaşamın doğrudan en saf biçimde seyredilmesine bağlıdır. Burada ölümle doğumla ilgili biçimler, yıkımlar ve değişimler, çürüme ve kurumalar durmadan mübadele edilir. Topluluk düzeyinde kurbanın her biçimi, doğanın devingen görünümüyle bir bağlaşma, yaratılışın ölümsüzlüğünün de koşulu olan büyük kurban törenine gösterişsiz bir katılımdır. Günümüzdeki tüccar toplumlarda mal (para) nasıl güçlüler arası bir mübadele nesnesiyse, ilk toplumlarda da insan kurbanı, tanrılarla mübadele nesnesidir. Akıtılan her kan, toprağın verimliliği için ödenmiş bir bedeldir, gelecek için bir umuttur. Acı çeken, ölen ve dirilen Tanrı hakkındaki bu eski çağ mitoslarının dinsel deneyimde görülen, evrenin normal düzeninde bir şeylerin yanlış gittiği ve ancak tanrısal bir varlığın ölümünün bu durumu düzeltebileceği duygusunun bir kanıtı olabilecek bir uygulama, Hıristiyanlıkta “Tanrı Oğlu” olarak kabul edilen Hz. İsa’nın çarmıhta çektiği acılarda ve direnişinde³² görülmektedir. İnsan kurbanından söz açılmışken Kur’an’da Hz. İbrahim’in Hz. İsmail’i kurban etme kıssasını³³, hatırlamakta yarar vardır. Ancak hemen belirtmeliyiz ki, buradaki kurban olayı, mitolojik bir eylem değil, bilakis yüce bir peygamberin Allah’a verdiği sözü yerine getirip getiremeyeceğinin bir imtihanıdır. Kelimenin tam anlamıyla Hz. İbrahim’in Allah tarafından sınanmasından başka bir şey değildir. Özel kanlara verilen değerlere gelince, kadın kanı, hayvan kanı, kimi ayrıcalıklı bitkilerin kanı, insanlarla kendi dışındaki güçler arasında yapılmış antlaşmanın genel kaygısı içinde yer almaktadır. Bu tanrıların da saygı göstermek zorunda oldukları bir antlaşmadır. Çünkü, eğer verilen söz tutulmazsa, insanlar da onları kendi krallıklarından dışarı atabilirler ve onları artık hiçbir ritile kutlamayacak, yüceltmeyecek ölü tanrılar haline getirebilirler³⁴.

Çok eski zamanlardan beri, yılları ve mevsimleri kamusal törenlerle karşılamak bütün dünyada bir gelenek olmuştur. Bununla birlikte bu törenler ne gelişmiş güzel şeyler, ne de vakit geçirmek için yapılan eğlencelerdir. Tersine her yerde bir birine az ya da çok uyan bir örnek kalıbı izler ve kesinlikle işlevsel amaca hizmet eder³⁵.

Evlilik ayinlerinin de ilahî bir modeli vardır ve insanların evliliği kutsal evliliği (Hierogamie), özellikle gök ve yer arasındaki birleşmeyi yeniden üretmektedir. “Ben gökyüzüyüm” der koca, “sen de yeryüzü” Vedalar döneminde bile karı koca gökyüzü ve yeryüzüne benzetilmektedir. Gökyüzü gelinini kucaklar, toprağı döleyen yağmurunu yağdırır. Yunanistan’da evlilik ayinleri “HERA” ile gizlice birleşen “ZEUS” örneğini taklit etmiştir. Burada vurgulamak istediğimiz, tüm bu evlilik ayinlerinin kozmogonik yapısıdır. Bu örnek bir modeli gökyüzü ile yeryüzü arasındaki kutsal eşleşmeyi taklitten ibaret değildir. Esas olan bu kutsal evliliğin sonucu, yani kozmik yaratılıştır. Kozmik mitos sadece evlilik için değil, bütünlüğün restorasyonunu amaçlayan her türden model

32) Matta 27:35; Markos 16:6; Luka 24:7, 20; Resullerin İşleri 2:23, 5:30.

33) Bkz. Kur’an, Saffat, 37/101-112.

34) *Mitolojiler Sözlüğü*, II, 887.

35) Theodor H. Gaster, *Thespis Eski Yakın Doğu’da Ritüel, Mit ve Drama*, Çev. Mehmet H. Doğan, Kambalacı, İstanbul 2000, s. 23.

için de örnektir. Dünyanın yaratılışı mitosunun sağültim, doğurganlık, doğum, tarımsal etkinlikler vb. ile bağlantılı olarak tekrarlanmasının nedeni budur. Mesela "DEMETER" ilk baharın başlangıcında yeni sürülmüş topraklar üzerinde "IASION" ile birlikte yatar. Bu birleşmenin anlamı açıktır: toprağın verimliliğine, tellürik yaratılış güçlerinin şahlanışına katkıda bulunur³⁶. Çiftler arasında tarlalarda simgesel birleşmeye ilişkin çeşitli ananelerin sürdüğüne şahit oluruz. Çin de ilk baharda genç çiftler açık havaya çıkar ve "kozmetik yeniden doğum" ve "evrensel filizlenmeyi" hızlandırmak için otlar üzerinde birleşirler. Sümerlerde bunun örneği "İŞTAR" ile "TEMUZ" dur. Tanrıların bu eylemi kralın, kraliçesi (yani Tanrıça) ile tapınağın zıfap yatağının bulunduğu gizli bir odasında rituel birleşme gerçekleştirerek, bu mitsel kutsal evliliği yeniden üretir. İlahî birleşme yeryüzünün doğurganlığını sayar. "NİNLİL" ile "ENLİL" birlikte yattıklarında yağmur başlar. Bu doğurganlık kralın, yeryüzündeki çiftlerin vb. törensel birleşmesiyle de sağlama bağlanır. Kutsal evliliğin her taklit edilmesinde, yani her nikah birleşmesinde dünya yeniden doğar. Almanların Hochzeit'ı Hochzeit'ten, yani yeni yıl bayramından gelmektedir. Evlilik "yıl"ı yeniden doğurur ve bunun sonucunda doğurganlık, servet ve mutluluk elde edilir³⁷.

Arkaik toplumlarda hayatın tüm yönlerinde din yer alır. Bundan dolayı olsa gerek cinsel edinimin tarım işleriyle bir tutulmasına bir çok kültürde rastlanmaktadır. Satapant-ha Brahmana'da(VII,2,2) yeryüzü dişi üreme organı (yonı), tohum da semen virile ile benzeştirilir. Kadınların toprağa veya tohumun yetiştiği tarlaya benzetilmesi Bakra Suresi 223. Ayette de geçmektedir: "Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Nasıl isterseniz tarlalarınıza öyle yaklaşın"³⁸. Kollektif orjilerin(şenlik) çokluğunun ritüel gerekçesi, bitkisel büyüme güçlerinin canlandırılmasıyla alakalı oluşundandır. Mesela Ewe kabilesi (Batı Afrika) mensuplarının arpa büyümeyle başladığında düzenlediği orji (şenlik) böyledir; şenlik kutsal eşleştirme ile meşrulaştırılmaktadır (genç kızlar puton tanrısına sunulur).

Tartışma konusu edilebilecek konulardan biri de Müslümanların kıtlık zamanlarında yağmur duasına çıkmaları ve burada kurbanlar sunularak bereket dualarının yapılmasıdır. Hz. Peygamber efendimiz, ashabıyla birlikte yağmur duasına çıkmış ve topluca dualar etmiştir. Bu uygulama Babil ve Sümerlerde çok sık uygulanmıştır³⁹. Yağmur duasındaki ana gaye de Tanrının rızasını ve lütfunu kazanmaya yöneliktir. Burada mitolojilerde ulusların temel karakteristik kodlarının gizli olduğu kanaatimizi de belirtmek istiyoruz. Mesela Yunan mitolojisinde aşk, şehvet ve ihtiraslar öne çıkarken, Babil ve Sümer mitolojilerinde verimlilik, mahsulün hasadı vb. tarıma dayalı öğeler ön plana çıkmaktadır. Türk mitolojisinde ise daha ziyade kahramanlık, cesaret ve yiğitlik karakteri hakim olmaktadır.

36) Bkz. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1984, S. 92-93.

37) Bkz. Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, s. 39.

38) *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 34.

39) Bkz. Kramer, *a.g.e.*, s. 106-113.

Mitolojilerde bir nesne ya da bir eylem bir arke tipi taklit veya tekrar ettiği ölçüde gerçeklik kazanmaktadır. Demek ki gerçeklik, yalnızca tekrerrir veya katılma yoluyla kazanılmaktadır. Örnek modeli olmayan her şey "anlamsız" yani gerçeklikten yoksundur. Böylece insan arketipik ve paradigmatik olma eğilimi göstermektedir. Mesela Hıristiyanlıktaki "Ekmek-Şarap Ayini" ndeki ekmeğin Hz. İsa'nın etine, şarabın da kanına benzetilişi de mitolojik uzantılı bir eylemdir. Çünkü mitolojilerde kanın temizleyici özelliği vardır. Hz. İsa'nın kanı da insanlığın kurtuluşu için dökülecektir. Burada en eski zamanlarda ilâhların öfkesini teskin etmek amacıyla icra edilen insan kurbanı ve kanın temizleyici kuvvetine ima vardır⁴⁰.

Buraya kadar zikredilenler ışığında özetle diyebiliriz ki arkaik dünya "dindışı" eylem diye bir şey bilmez; belirli bir anlamı olan her eylem-avlama, balıkçılık, tarım, oyunlar, çatışmalar, cinsellik- şu veya bu şekilde kutsal olana katılmaktadır. Din dışı olan tek eylem mitsel anlamı olmayan, yani örnek modellerden yoksun eylemlerdir. O halde diyebiliriz ki belirli amaca yönelik her sorumlu eylem arkaik dünya için bir ritüeldir. Ama bu eylemlerin pek çoğu uzun bir kutsallıktan arınma sürecinden geçmiş ve modern toplumlarda dindışı nitelik kazanmıştır. Mesela her türlü dans başlangıçta kutsaldır. Başka bir deyişle insan dışı bir modeli vardır. Ancak günümüzde bu sadece bir eğlence türüne dönüşmüştür.

Paul Tillich'e göre, ilahî dinlerde imanın sembolleri mücerret bir şekilde ortaya çıkmamaktadır. Bunlar genellikle "tanrıların hikayeleri" içerisinde yani mitolojilerde bir araya getirilmişlerdir. Teferruatlıca görüldüğü üzere mitler, ilâhî-beşerî yüzleşmeye ilişkin hikayelerde toplanmış iman sembolleridir. Mitler, her iman eyleminde her zaman mevcuttur, çünkü imanın dili semboldür. İçerisinde ilâhî-beşerî ilişkilerin anlatıldığı bütün hikayelerin mitolojik bir yapı taşıdığı ve demitolojiasizyon konusu oldukları düşünülmektedir. Bu "demythologization" kelimesi, Kutsal Kitap'ta hem Eski hem de Yeni Ahit'in hikayelerinde ve sembollerindeki mitolojik öğelerin dikkatle araştırmasıyla ve arındırılmasıyla alakalı olarak kullanılmaktadır⁴¹.

Hıristiyanlık, tabiatı gereği bozulmamış her miti inkar etmektedir. Çünkü onun ön kabulü, nihaî olanı nihaî olarak tasdik putçuluğun her çeşidini reddetmek üzerine bina edilmiştir. Kutsal Kitap'ta, doktrinde ve toplu ibadetlerde bütün mitolojik öğeler mitolojik olarak tanınmalı, fakat onların sembolik anlamları korunmalı ve bulunacak bilimsel karşılıklarıyla değiştirilmelidir. Çünkü sembollerin ve mitlerin kullanımı yerine geçecek başka bir şey yoktur. Onlar iman lisanıdır⁴².

İmanın sembolleri diğer sembollerle, mesela sanatsal sembollerle değiştirilemez ve onlar bilimsel eleştiriyi de ortadan kaldırılamaz. Bilimin ve sanatın olduğu gibi, onların

40) Bkz. Annamari Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkkambarlar Yayınları, İstanbul 1999, s. 7.

41) Bkz. Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, Çev. Fahrullah Terkan-Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s. 52.

42) Tillich, *a.g.e.*, s. 52.

da insan zihninde hakiki konumları vardır. Sembolik karakterleri, onların hakikatleri ve güçleridir. Sembollerden ve mitlerden daha aşağı olan hiçbir şey bizim nihâi kaygımızı ifade edemez⁴³.

Sonuç olarak ilâhî dinlerin, tabii mite bağlı olan dinlerden farklı olduğunu, ancak ilâhî dinlerin de, diğer her din gibi zaman zaman mitolojik lisan kullandığını söylemek istiyoruz. Bizce bunun ana nedenlerinden birisi, dejenerasyondur. Bunun en canlı örneklerini Eski ve Yeni Ahit'te görmekteyiz. Çünkü Eski ve Yeni Ahit, bol miktarda mitolojik malzeme içermektedir⁴⁴. Bir diğer neden ise, insanların somutlaştırma ihtiyacından kaynaklanıyor olmasıdır. Bu ikinci grupta dindeki yahut kutsal kitaptaki dejenerasyon söz konusu değildir. Nitekim Kur'an'da, bazı peygamberlerin "dirilme"⁴⁵nin nasıl olduğunu tecrübe etmek istedikleri ve "Allah"ı çıplak gözle görmek isteyişleri bildirilmektedir⁴⁶. Bütün bunlar, peygamberlerin şüphesinden kaynaklanmamakta, bilakis yakînf bilgilerinin güçlendirilmesine ve olayları somutlaştırarak daha iyi anlama arzularına matuftur. Ancak Kur'an'daki bu ve benzeri ifadelerin hiç biri, kesinlikle Eski ve Yeni Ahitteki gibi çok açık mitolojik ifade ve anlayışla alakalı değildir. Zira Kur'an'ın kesintisiz intikali⁴⁷, insan elinin değmediğinin açık delilidir. Yani Kur'an'da, asla Eski ve Yeni Ahitteki gibi bir dejenerasyon olmamıştır. Zira Kur'an'dan verdiğimiz örnekler, insanların olay ve olguları daha iyi kavrama ve anlamalarına matuf somutlaştırmalardır. Ancak İslâm'ın kültürel boyutunda yani halk dini formunda mitolojik unsurlar kaçınılmaz olarak yerini almıştır.

İnsan tarafından üretilmiş olmasına rağmen mitolojiler, büyük ölçüde din ile dayanışma halinde olmuştur. Gerek geçmişte ve gerekse günümüzde dinî duygular, mitolojilerle beslenmiştir. Yani mitoloji dinin hizmetinde yorumlayıcı ve açıklayıcı bir fonksiyon icra etmiştir. Hatta M. Eliade göre, "yaşayan mitoloji" daima bir külte bağlıdır ve bir dinî davranışı doğrulamaktadır⁴⁸. Yani din-mitoloji ilişkisi kaçınılmazdır. Bu araştırmada doğru yanlış tartışmasına girmeden ortaya koymaya çalıştığımız şey de bundan başka bir şey değildir. İster kabul edelim isterse görmezden gelmeye çalışalım nerede insan varsa, orada sorgulama, sembolizm, somutlaştırma eğilimi vardır.

43) Tillich, s. 54.

44) Eski ve Yeni Ahit'teki mitolojik malzemeler hakkında geniş bilgi için bkz. Hooke, s. 121-142, 197-212.

45) Kur'an'da ölümden sonra dirilişin nasıl olacağını merak eden iki peygamber kıssası anlatılmaktadır: "... ölümden sonra diriliş nasıl olacak acaba'dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra onu diriltti. Ne kadar kaldın dedi? 'bir gün yahut daha az' dedi. Allah ona: Hayır yüz sene kaldın...", " İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? Dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için görmek istedim dedi...." (*Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1993, Bakrara Suresi 259-260.)

46) A'raf, 7/143

47) Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, Nil Yayınları, İzmir 1993, s. 121-204.

48) Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, s. 77.